

Gunnel

Av Ann Heberlein

”Var det verkligen värt det?” frågade han, psykiatern. Han satt där med sina långa ben på skrivbordet, gungade lite på stolen och tittade strängt på den unga kvinnan som satt mitt emot. ”Var det verkligen värt det? Några få minuter, och så... det här?” sade han och pekade på hennes runda mage. Året är 1962 och kvinnan är tjugotvå år gammal, hon har blont hår och hon heter Gunnel. För några månader sen bröt hon förlovningen med den unge man hon varit tillsammans med i flera år. De möttes i skolan, Gunnel och fästmannen, och hon trodde nog att det skulle vara de två för resten av livet.

Den unge mannen bedrog henne med en annan och Gunnel gjorde slut. Hon har alltid varit en stolt människa, och otrohet, nej det accepterade hon inte. När hon kort därefter upptäckte att hon var gravid blev hon skräckslagen. Ung, ensam och gravid. Hon försökte dölja den växande magen så gott det gick men när hon var i femte månaden förstod hennes mor hur det var fatt. Hon tog med sig sin dotter till en läkare för att begära abort. Gunnel ville behålla sitt barn – barnet som växt i hennes mage i flera månader, barnet som sparkade, som kändes under huden – hon var övertygad om att hon skulle klara av att ta hand om sitt barn, även om hon skulle behöva göra det ensam.

Gunnels mor tyckte ändå att det bästa vore att avbryta graviditeten – hur skulle det se ut, ensam med ett litet barn? Vad skulle folk säga? Gynekologen instämde med Gunnels mor och en utredning gjordes. Psykiatern med de långa benen skrev ett utlåtande. Han ansåg inte Gunnel vara kapabel att ta hand om ett barn eftersom hon på grund av polio satt i rullstol och fortfarande bodde hemma i sitt föräldrahem.

Hennes familjeförhållanden undersöktes och i utredningen påstods det att hennes far led av alkoholproblem och att modern hade klena nerver. Det vore, menade man, tillrådigt att utföra en sterilisering i samband med aborten.

Psykiatern sände därför en ansökan om abort och sterilisering till medicinalstyrelsen.

”Jag har aldrig trott på Gud” säger Gunnel, många år senare. Vi sitter i hennes kök, dricker kaffe och äter hembakta bullar. ”Jag har aldrig trott på Gud, men då, de veckorna när jag väntade på brevet från läkaren bad jag till Gud om att aborten inte skulle beviljas”. Men aborten beviljades, liksom steriliseringen, och Gunnel fick åka till Lund för att opereras. Där togs ett sexmånaders foster bort – en liten pojke, fick hon veta – och ägglarna klipptes av. Gunnel steriliserades på det som kallas ”social indikation”, närmare bestämt med hänvisning till uppfattningen att hon var oförmögen att ta hand om ett barn och dessutom kom från en släkt med dokumenterade psykiska problem och missbruk. Många år senare försökte en gynekolog på Akademiska sjukhuset i Uppsala att hela det som förstörts i Lund. Varken ägglare eller livmoder gick att rädda, så Gunnel och hennes man förblev barnlösa.

Min faster Gunnel är en av de kvinnor som steriliserades mot sin vilja mellan 1934 och 1975. Hon är en av dem som steriliserades i iver att skapa ett bättre samhälle, ett samhälle med sunda och friska individer. Vi tillhör alltså en släkt av mindre dugliga individer, min faster och jag. Vår släkt betraktades av den svenska

medicinalstyrelsen 1962 som ett folkmaterial av mindre god beskaffenhet, med liten psykisk hälsa och bristfällig moral. Våra gener – de arvsanlag som min släkt bar på – betraktades alltså som ett hot mot samhället. Min släkt utgjorde en "degenerationsfara". Så sent som 1962 resonerade man i termer av "bättre" och "sämre" människor och med hjälp av vetenskaplig terminologi rättfärdigades övergrepp på människors rätt att bestämma över sina egna liv.

När man begrundar och analyserar de argument och forskningsresultat som fördes fram av biologer och medicinare är det tydligt att resonemangen framför allt är ideologiskt grundade. Teorierna som delade in människor i bra och dåliga, svaga och starka, nyttiga och onyttiga växte fram ur en rädsla för att samhället skulle sönderfalla i kaos och omoral om inte något gjordes. De störande elementen skulle rensas bort – de handikappade, kriminella, sinnesslöa, tattarna och samerna.

Karl Pearsons påstående om att "ingen degenererad och sinnesslö grupp någonsin kommer att kunna förvandlas till hälsosamma och starka individer genom utbildning, goda lagar och hälsosamma omgivningar" ter sig orimligt idag. Trots det är det möjligt att finna liknande tankegångar idag. Också idag sprids fördomar och föreställningar om grupper av människor som har föga med verkligheten att göra. En inte helt ovanlig föreställning är att människor som kommer från vissa adresser, som har fel namn, kanske fel religion också är fel, det vill säga inte som oss. Otaliga studier visar att människor som har ett svenskt efternamn har svårare att få arbete och förstahandskontrakt på bostäder. Det finns de som tror – ibland av välvilja – att individen styrs av sitt sociala arv, att den som växt upp omgiven av våld och misshandel med nödvändighet själv hamnar i kriminalitet.

Jodå, det finns studier som visar på samband mellan en dysfunktionell uppväxtmiljö och kriminalitet. De allra flesta som växer upp i problematiska miljöer hamnar dock inte i problem. När det gäller de som faktiskt hamnar i problem själva måste vi fråga oss vad det beror på.

Hänvisningen till hemförhållanden håller inte – det handlar snarare om samhällets oförmåga att möta de här barnens och ungdomarnas behov. Att stämpla dom som just "dom" – dom andra, de som inte är som vi, är inte en framkomlig väg. Människans historia rymmer mängder av exempel på faran med att tillskriva sociala, etniska eller religiösa grupper egenskaper.

Socialpsykologen Harald Welzer skriver i boken "Gärningsmän. Hur helt vanliga människor blir massmördare" om "exkluderingens psykologi". Welzer menar att denna exkluderingens psykologi, alltså att dela upp människor i "vi och dom", är en grundläggande förutsättning vid folkmord, utrensning av specifika grupper och förföljelse av individer som tillhör en utpekad grupp förknippad med negativa, kanske farliga egenskaper. Att dela upp människor i "vi och dom" är att definiera deras status i samhällsgemenskapen: de som är en del av samhällsgemenskapen och de som ställs utanför, de som har rättigheter och de som är utan rättigheter, de som har samma värde och de som har ett lägre värde. De som inte är som vi, som inte tillhör vår grupp, behöver vi inte känna något ansvar för. I relation till människor som står utanför vår moraliska gemenskap finns inga plikter.

I tvångssteriliseringens Sverige betraktades en del grupper och individer mycket tydligt som "dom andra". Kränkningen av deras autonomi, värde och rättigheter motiverades med hjälp av biologiska teorier och sociala filosofier och utfördes med hänvisning till samhällsnyttan.

Förnekandet av deras rättighet till självbestämmande presenterades ju som lösningen på en rad samhällsproblem. En konsekvens av att en eller flera grupper ställs utanför förpliktelsernas universum är att det skapas nya möjligheter för majoriteten att förbättra sin egen sociala status och materiella ställning. "Vi" vinner alltså på att "dom" förlorar. "Vi" får högre status genom att "dom" föraktas. "Vi" får mer makt genom att "dom" utesluts. Den process som leder fram till att grupper och individer betraktas som syndabockar, som människor med lägre värde och färre rättigheter, sker inte över natt, men när bollen är satt i rullning kan det gå fort. Därför måste man alltid vara uppmärksam på vad som påstås och varför, ifrågasätta och kritisera föreställningar och fördomar.

1999 såg min faster Gunnels bästa väninna Gittan en artikel i tidningen som handlade om skadestånd till de som blivit utsatta för

tvångssterilisering i Sverige. Gittan, som varit Gunnels förtrogna ända sedan hon var tre år och Gunnel sex, tyckte att Gunnel skulle ansöka om skadestånd. Hon var ju med. Hon visste vad Gunnel blivit utsatt för. Min faster begärde ut journalerna från Lund. Med hjälp av journalanteckningarna och minnen skrev Gunnel ett brev med anhållan om skadestånd. Hon var en av dem som beviljades 175.000 kronor. Min faster använde en del av pengarna till en överdådig fest med god mat, vin, musik, släkt och vänner. När vi nu sitter där, i Gunnels kök, frågar jag henne om pengarna. Gav pengarna någon upprättelse? "Tja", svarar min faster på sitt typiska, krassa sätt "pengar har man ju alltid nytta av – men upprättelse, nej."

"Upprättelse" tänker jag i bilen på väg hem "det har min faster gett sig själv, genom att leva det liv hon levte. Ett gott liv i skuggan av ett övergrepp."